

OBITELJSKA POLJOPRIVREDNA GOSPODARSTVA U SLOVENIJI I GLOBALNE NESIGURNOSTI: IZAZOVI I MOGUĆNOSTI

Prethodno priopćenje
Primljeno: 10. 7. 2024.
Prihvaćeno: 29. 10. 2024.
DOI: 10.15176/vol61no210
UDK 338(497.12)
631/635

MORANA JAREC

Institut za antropologiju, Zagreb

Istraživanje se bavi izazovima s kojima se suočavaju mala obiteljska poljoprivredna gospodarstva (OPG) u Sloveniji u kontekstu globalnih nesigurnosti, kao i mogućnostima koje u takvim situacijama nudi pokret za osnaživanje prehrambenog suvereniteta. Zbog zdravstvenih, ekonomskih i društvenih kriza te sve češćih vremenskih nepogoda, mali proizvođači hrane bore se s povećanim rizicima, nesigurnošću i neizvjesnom budućnošću. Istraživanje je provedeno kvalitativnim pristupom, a podaci su prikupljeni metodom polustrukturiranog intervjua s nositeljima ili članovima OPG-ova u Sloveniji. U istraživanju se analiziraju višestruki utjecaji nestabilnosti i nesigurnosti na male farme, s fokusom na iskustva, prakse i stavove malih proizvođača hrane, kao i na njihove odgovore na promjenjive društvene, ekonomske i klimatske uvjete. Istraživanje obuhvaća i implikacije koje ti izazovi imaju na budućnost malih obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Sloveniji, očekivanja i anticipacije. Ovaj rad nudi uvid u transformaciju stvarnosti i percepcije budućnosti OPG-ova u Sloveniji pod utjecajem aktualnih problema i izazova.

Ključne riječi: krize, globalne nesigurnosti, obiteljska poljoprivredna gospodarstva (OPG), budućnost, prehrambeni suverenitet

UVOD

Rad se fokusira na djelovanje obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (OPG) u Sloveniji s ciljem analiziranja načina na koje su se prilagodili uvjetima koje su im nametnule razne krize s kojima se naše društvo suočava: epidemije, ekonomske i društvene krize ili

nestabilnosti i vremenske nepogode u posljednje četiri godine (2020. – 2023.).¹ Pandemija bolesti COVID-19, rat u Ukrajini, inflacija te vremenske nepogode poput suše, mraza, tuče, olujnog vjetrova ili poplava, snažno su utjecali i utječu na poslovanje malih poljoprivrednika koji se bore s povećanim rizicima, prekarnim radom i nesigurnom budućnošću. S druge strane, prekidi u globalnoj opskrbi hranom, panika i strah od nestašice hrane predstavljaju i mogućnosti i izazove za OPG-ove. U takvim situacijama, OPG-ovi mogu igrati ključnu ulogu u osiguravanju hrane za lokalne zajednice te time potaknuti jačanje lokalne proizvodnje i prehrambenog suvereniteta. Utvrđivanjem problema i detektiranjem promjena s kojima se suočavaju, cilj je pokazati iskustva poljoprivrednika u nošenju s izazovima globalnih nesigurnosti i mogućnostima koje im oni otvaraju. Osim što donosi pregled nekih adaptivnih praksi i strategija otpornosti kao odgovora na nove uvjete, istraživanje se dotiče problematike nesigurnosti sustava proizvodnje lokalne hrane, zahtjeva tržišta, birokratskih zavrzama, “natjecanja” malih s velikim proizvođačima, mladih koji tek ulaze u poljoprivredni sektor, te nudi uvid u percepcije budućnosti OPG-ova u Sloveniji pod utjecajem aktualnih problema i izazova.

OSNOVNI POJMOVI I PREGLED LITERATURE

Kriza prema starogrčkom označava promjenu, odnosno stanje koje se razlikuje od nekog drugog stanja. Ono je rezultat procesa, točka kulminacije, kritični trenutak kada dolazi do neke promjene (Prince 1920). Kriza je shvaćana kao situacija koja odskaače od norme, odnosno od situacije koja se smatra stabilnom (Roitman 2014: 4), kao liminalno stanje koje slama temporalni kontinuitet – nešto nije isto kao što je bilo prije, vrijeme staje, a budućnost nije više predvidljivi rezultat kontinuiteta između prošlosti i sadašnjosti te se u tom vremenu živi s velikom nesigurnošću (Visacovsky 2017: 7). Međutim, pojam kriza primjenjuje se i na dugotrajnija stanja i procese, odnoseći se i na kontinuirane posljedice određenih događaja ili stanja, a koje ometaju “normalno” funkcioniranje društva. Koncept krize je shvaćan i kao moto moderne politike i dio je “normalnosti” u bilo kojem segmentu društvenog života koji služi legitimiziranju političkih i ekonomskih odluka koje građane lišavaju mogućnosti odlučivanja (Agamben prema Heller et al. 2016: 11) te kao ključan za reprodukciju kapitalizma (Harvey 2014: ix). Ovaj se rad bavi društvenim aspektom određenih kriza kao događajima ili stanjima zbog kojih su OPG-ovi prilagođavali svoje poslovanje u trenucima slamanja tog temporalnog kontinuiteta. Iako budućnost zapravo

¹ Rad je nastao u sklopu bilateralnog znanstvenoistraživačkog projekta *Utjecaj globalnih nesigurnosti na jačanje pokreta za prehrambeni suverenitet u Hrvatskoj i Sloveniji – SLOHRanA* (voditelji dr. sc. Olga Orlić (do 31. ožujka 2024. godine), dr. sc. Morana Jarec (od 1. travnja 2024. godine) s hrvatske strane i izv. prof. dr. sc. Peter Simonič sa slovenske strane) koji su financirali Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske i Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Istraživanje predstavljeno u radu pod naslovom “Budućnost malih obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Sloveniji: izazovi i mogućnosti u kontekstu globalnih nesigurnosti” izloženo je na godišnjem skupu Hrvatskog etnološkog društva *Naše zajedničke budućnosti: pogled iz perspektive etnologije i kulturne antropologije* koji se održao u Pazinu od 22. do 24. svibnja 2024. godine.

nikada nije predvidljiva, uvjeti tih kriza učinili su je još nepredvidljivijom. Istraživački fokus je na načinima na koje su se OPG-ovi, s pogledom u tu nesigurnu budućnost, morali ili mogli prilagoditi te kako su se snalazili u posljedicama koje su krize donijele.

Utjecaj pandemije bolesti COVID-19 kao kriznog stanja na male poljoprivrednike istraživana je tema u Hrvatskoj i drugim zemljama kroz nekoliko aspekata i različitom metodologijom. Svakako treba istaknuti provedeno istraživanje Nataše Bokan i Marte Menardi (2022) u kojem su kvalitativnim pristupom istražene strategije prilagodbe, otpornosti i opstanka OPG-ova u Hrvatskoj tijekom pandemije. Navedeno istraživanje pokazalo je da su kod OPG-ova u Hrvatskoj, unatoč izazovima povezanim s pandemijom, isplivala i neka pozitivna iskustva (produbljenje odnosa s kupcima, suradnja među zaposlenicima, uspostavljanje novih suradnji s kupcima i organizacijama). Anketnim upitnicima dobiveni su podaci u drugim istraživanjima koja se ponajviše fokusiraju na transfer na digitalno poslovanje, odnosno *online* prodaju (Čop, Antolić i Njavro 2021; Vukić et al. 2020). Pregled istraživanja utjecaja pandemije bolesti COVID-19 na poljoprivredu kao nositelja prehrambenog sektora u drugim državama dostupan je u već navedenom radu (Bokan i Menardi 2022: 148–149), kojemu treba dodati još nekoliko recentnih radova usmjerenih na male obiteljske farme, poput studije provedene u Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj i Mađarskoj gdje se su diversifikacija, kratki lanci opskrbe i digitalizacija pokazali kao preporuke za prilagodbu i otpornost OPG-ova tijekom kriza (Blažková et al. 2023), zatim u Kolumbiji gdje je za vrijeme pandemije malim farmama najvažnija bila potpora zajednice (Núñez-Rodríguez i Zuniga-González 2024). U Mađarskoj se pokazalo da su prave žrtve pandemije bile farme orijentirane na izvoz, opskrbu turističkog i ugostiteljskog sektora, te da su se, za razliku od konvencionalnih farmi, organske farme s multifunkcionalnim aktivnostima brže i snalažljivije prilagodile novonastaloj situaciji (Ujj et al. 2023). Upravo mađarska studija o utjecaju pandemije na OPG-ove pokazuje kako su se farmeri više žalili na sušu, porast cijena energenata, rat u Ukrajini i na njegove izravne i neizravne utjecaje na porast cijena nego što su krivili pandemiju bolesti COVID-19 za remećenje svog poslovanja, stoga autori naglašavaju potrebu istraživanja i drugih kriznih situacija (ibid.: 481–482). Zbog remećenja globalnih lanaca opskrbe, utjecaj rata u Ukrajini na male poljoprivrednike očituje se u porastu cijena energenata i povećanoj ekonomskoj nesigurnosti (Maievska 2022), a u zemljama istočne Europe predstavlja ozbiljan izazov za održivost malih farmi s obzirom na to da su te zemlje dodatno opterećene primanjem i pomaganjem izbjeglica (Krasznai Kovács et al. 2022). Suvremene klimatske promjene predstavljaju još jednu krizu koja negativno utječe na produktivnost OPG-ova. Istraživanja provedena diljem svijeta donose podatke o strategijama prilagodbe na promjenjive klimatske uvjete, poput diversifikacije i polikulture te efikasnijeg upravljanja resursima kao što je voda (Ballesteros i Isaza 2021). Posljedice klimatskih promjena zahtijevaju značajna financijska ulaganja pa se u radovima zagovara uspostavljanje državnih mehanizama za pomoć malim poljoprivrednicima (Malwashe Tagwi i Khoza 2024).

Globalna distribucija hrane u kriznim se vremenima suočava s većim izazovima nego mali i lokalni proizvođači. Za vrijeme pandemije bolesti COVID-19 lokalni proizvođači hrane

mogli su garantirati opskrbu hranom tijekom krize zbog toga što nisu bili toliko pogođeni restrikcijama, a i nalaze se bliže potrošačima (Cappelli i Cini 2020). Krizna stanja natjerala su građane da revaloriziraju kratke lance opskrbe i podupru lokalnu proizvodnju, osnovna načela prehrambenog suvereniteta kao alternativnog, ali kvalitetnog načina ostvarivanja prehrambene sigurnosti (Bokan et al. 2023; Orlić 2019). Za razliku od prehrambene sigurnosti koja zagovara pravo ljudi na dovoljno hrane za zdravi život, bez obzira na to gdje je i kako ta hrana proizvedena, prehrambeni suverenitet, prema Deklaraciji Nyeleni (2007), zagovara pravo ljudi na zdravu i kulturalno primjerenu hranu proizvedenu ekološki odgovornim i održivim metodama, i pravo ljudi da uredi i kreiraju svoje prehrambene i poljoprivredne sustave. U središte prehrambenog sustava stavljaju se potrebe i prava onih koji proizvode, distribuiraju i koriste hranu, a ne zahtjevi tržišta i korporacija, teži se čuvanju interesa i uključivanju budućih generacija. Prehrambeni suverenitet daje prednost lokalnim i nacionalnim ekonomijama i tržištima, osnažuje seljačku i obiteljsku poljoprivredu te proizvodnju i distribuciju hrane temeljenu na okolišnoj, društvenoj i ekonomskoj održivosti. Iako oba koncepta pokušavaju adresirati glad i pothranjenost, prehrambeni suverenitet stavlja naglasak na pravo ljudi da definiraju poljoprivredne i prehrambene politike štiteći lokalne ekonomije i ekosustave, kao i na prioritiziranje lokalne i održive proizvodnje hrane.

Ovo istraživanje ukazuje i na izazove i prepreke s kojima se mali proizvođači hrane u Sloveniji suočavaju te koji priječe put k dostizanju prehrambenog suvereniteta, a među njima su i birokratski izazovi. Iako cilj ovog rada nije analizirati dostupne mehanizme potpore i pomoći OPG-ovima u Sloveniji, istraživanjem iskustava i stavova o njihovu snalaženju u kriznim situacijama dotiče se i uloga države. Država se pokazala kao generator novih izazova s kojima se OPG-ovi moraju boriti, i to kroz administrativni teret. Osim što administrativni teret označava iskustvo pojedinca u implementaciji politika koje doživljava teškim i kompliciranim, uključuje i čimbenike interakcije s državom: učenje raznih pravila, gubljenje autonomije moći i podizanje razine stresa, ispunjavanje obrazaca i pribavljanje dokumentacije (Ritzel et al. 2020).

Rad se bavi i budućnošću OPG-ova u kontekstu sve učestalijih različitih kriza koje stvaraju nestabilnosti, a koje razbijaju “sve naše sigurnosti, vjerovanja, kategorije i očekivanja” (Ankersmit prema Gulin Zrnić i Poljak Istenič 2022: 138). U kontekstu globalnih zbivanja ili iskustava ranijih kriza, istraživani su i na načini na koje se OPG-ovi pripremaju na moguće nesigurnosti koje vrebaju te kako sami vide budućnost OPG-ova u Sloveniji. U kontekstu budućnosti, tema mladih generacija koje su ključne za opstanak OPG-ova bila je neizbježna u ovom istraživanju. Već provedena istraživanja pokazuju da je interes mladih za poljoprivredu u opadanju i da prijete održivosti OPG-ova (Kovacs 2020; White 2012); da su mladi poljoprivrednici u Srbiji i Hrvatskoj izrazito ranjiva društvena skupina koja se suočava s nizom izazova u postizanju ekonomske stabilnosti i financijske održivosti te da im je obiteljska tradicija glavna motivacija za bavljenje poljoprivrednom (Šimleša 2019), kao i u Španjolskoj (Plana-Farran i Gallizo 2021). Mladim generacijama je jedan od većih izazova doći do zemljišta (Šimleša 2019; White 2012), a kritika je usmjerena i prema nedovoljnoj potpori države (Šimleša 2019).

METODOLOGIJA

Ovo je istraživanje provedeno kvalitativnim pristupom, pružajući emsku perspektivu koja odražava stavove i iskustva sudionika u istraživanju. Obuhvaćeno je više tipova OPG-ova (s obzirom na broj zaposlenih, ono što proizvode ili prerađuju (jednu, nekoliko ili više vrsta povrća i/ili voća, stočarske farme) i vrstu proizvodnje (ekološka/integrirana)), ukupno njih pet, a u istraživanje je uključena i jedna zadruga. Iako slovensko zakonodavstvo ne prepoznaje naziv “OPG” u pravno-organizacijskom uređenju oblika poljoprivredne djelatnosti, za potrebe ovog rada koristit će se taj naziv zbog toga što farme uključene u istraživanje po karakteristikama odgovaraju hrvatskim OPG-ovima.² One su zaista obiteljske, na njima rade nositelji djelatnosti i članovi njihovih obitelji, a dva OPG-a uključena u istraživanje dodatno zapošljavaju i do 10 zaposlenika. Polustrukturirani intervjui provedeni su tijekom 2023. godine s upraviteljem spomenute zadruge i nositeljima ili članovima OPG-ova u gradu Mariboru u Sloveniji i u mjestima u okolici Maribora gdje su smještene same farme uključene u istraživanje. Sugovornici u istraživanju bili su raznolike dobi, no ravnomjerno raspoređeni: po dvoje u dvadesetim, četrdesetim i šezdesetim godinama, a prevladavali su muškarci (4:2). Svi su intervjui transkribirani te su analizirani izdvajanjem elemenata koji su kodirani. U radu su navedeni citati sugovornika prevedeni sa slovenskog na hrvatski jezik. Iz podataka su iščitani iskustva, prakse i stavovi povezani s promjenjivim društvenim, ekonomskim i okolišnim uvjetima kao utjecajima kriza i nesigurnosti. Ovakav antropološki pristup temi pruža uvid u življena iskustva pojedinaca i percepcije problema i izazova s kojima se slovenski OPG-ovi suočavaju, iz perspektive samih OPG-ova. Ne ograničavajući se na samo jedan događaj ili stanje koje predstavlja krizu, novina ovog istraživanja očituje se u fokusu na iskustva u kriznim situacijama u kontekstu globalnih nesigurnosti općenito. Na taj način istraživanje otvara i pitanja naučenih lekcija i percepcija budućnosti OPG-ova u Sloveniji. Dodatno, iskustva malih poljoprivrednika povezana s krizama povezuju se s osnovnim konceptima postizanja prehrambenog suvereniteta.

SLOVENSKO ISKUSTVO KORONAKRIZE

Iako na prvom mjestu javnozdravstveni problem, pandemija bolesti COVID-19 pogodila je gotovo sve dijelove društvenog života, stvorila mnoge nejednakosti i ranjivosti na globalnom i lokalnom nivou te snažno utjecala na svakodnevnicu, obrazovanje, poslovanje i slobodno vrijeme. Bez prijašnjeg iskustva u takvom tipu krize, pandemija se činila kao biopolitički eksperiment (nadzor države nad pojedincima, *lockdown*, obvezna cijepljenja i sl.). Generirala je i nagle promjene i potrebu brze prilagodbe te stvorila nove oblike društvenosti: ljudi su se okrenuli virtualnim platformama za društvenu interakciju, a kreativnost

² U slovenskom zakonodavstvu ovaj oblik poljoprivredne djelatnosti naziva se dopunska djelatnost na poljoprivrednom gospodarstvu (slo. *dopolnilna dejavnost na kmetiji*).

i inovativnost očitovale su se u pronalasku novih oblika interakcija i kulturnih izričaja.³ Već krajem veljače, a posebno tijekom ožujka 2020. godine, Slovenija je počela uvoditi preporuke i mjere za suzbijanje novog koronavirusa koji izaziva bolest COVID-19. Osnovni aspekti društvenosti bili su narušeni: mobilnost je ograničena, uvodi se zabrana okupljanja na javnim mjestima, nadzor nad putnicima na graničnim prijelazima, zabrana posjeta domovima za starije i nemoćne osobe, prestanak rada dječjih vrtića i škola, zabrana nuđenja usluga smještaja, ugostiteljskih i kozmetičkih usluga i sl. Zabrana se nije odnosila na, između ostalog, prodaju poljoprivrednih proizvoda na poljoprivrednim gospodarstvima, a uredbom je bila dopuštena prodaja roba i usluga potrošačima putem interneta (Državna uprava 2020a). Prvi dan nakon donošenja ove odluke *Slovenske novice* zabilježile su da je na ljubljanskim tržnicama manje ljudi nego obično, a prodavači su se našli u novonastaloj situaciji da opominju kupce da drže distancu te im nudili dezinfekcijska sredstva (*Slovenske novice* 2020). Osim mobilnosti ljudi, mobilnost dobara je bila usporena i ograničena, što uključuje i hranu. Činjenica je da je pandemija nanijela veliku ekonomsku štetu i zaprijetila dostupnosti hrane na globalnoj razini. S uvođenjem održavanja fizičke udaljenosti, a time i zatvaranjem tvrtki, škola i ostalih javnih mjesta te zatvaranjem granica, mnogi su se pitali što će biti s lancima opskrbe hranom koji uključuju proizvodnju, preradu, distribuciju i prodaju, kao i dolazak stranih sezonskih radnika u sektoru poljoprivrede. Zbog brzo rastućih poteškoća dobave hrane iz inozemstva, poljoprivredni su se proizvođači našli u središtu strateških i političkih vrijednosti (Ginanneschi 2020: 158). Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) je u vrijeme pandemije objavila niz dokumenata i preporuka kako bi se izbjegla potencijalna kriza u opskrbi hranom. Neke od njih su i da se pruži podrška malim poljoprivrednim gospodarstvima da poboljšaju svoju produktivnost i promoviraju hranu koju proizvode, i putem *online* kanala (Cullen 2020: 3), kao i da se usvoji niz akcija kako bi mali proizvođači nastavili poslovati (FAO 2020). Slovensko Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i prehrane objavilo je kako je tijekom pandemije prehrambeno-prerađivačka industrija ključna u opskrbi hranom za stanovnike Slovenije, da je svima potrebna sigurna i kvalitetna hrana, te je pozvala na zajedništvo i kupovinu hrane od slovenskih poljoprivrednika i slovenske prehrambene industrije (Državna uprava 2020b). Bilo da se radi o obrani širih nacionalnih interesa ili zaštiti lokalnih farmera, ovo istraživanje pokazuje kako su OPG-ovi u praksi zaista osjetili veću potražnju za lokalnom hranom. Dugi lanci opskrbe nastali kao rezultat globalizacije ponovno su se skratili.

Iako su tržnice bile otvorene i bila je dopuštena prodaja hrane na farmama, OPG-ovi su se ipak morali na neki način prilagoditi novonastalim okolnostima. Radili su “normalno”, i na tržnicama i na farmama, no ipak su se morali držati nekih pravila: na tržnicama je svaki drugi štand morao ostati prazan, a na farmi su složili “barijeru” kako bi do pulta mogla prići samo jedna osoba, obavezno s maskom, dezinficiranih ruku, a kupci nisu smjeli primati

³ U vrijeme pandemije bolesti COVID-19 često su se mogli vidjeti natpisi preporuke držanja “socijalne distance”. U medijskom je prostoru ta sintagma bila često kritizirana zato što se zapravo radi o potrebi držanja fizičke distance zbog sprječavanja zaraze koronavirusom. Socijalna distanca značila bi izostanak društvenog kontakta, no društveni je kontakt moguć i bez fizičke blizine ili prisutnosti.

voće i povrće u ruke (Farma Skok). Iako se inače ne bavi dostavom, Farma Skok je u vrijeme pandemije svoje proizvode ipak dostavljala, no samo starijim osobama. S farme koja se bavi uzgojem i preradom aronije također su rekli da se trebalo prilagoditi: aronija je bila tražena, no bilo ju je teško do kupaca dostaviti: “Slali smo poštom, samo su problem staklenke... ta ambalaža je mogla puknuti” (Farma Črni dragulj). S druge strane, kažu da su i dalje radili na tržnicama te da su kupci dolazili na farmu kupovati proizvode od aronije.

I drugi su OPG-ovi imali povećanu potražnju za hranom. Farma Horvat koja se bavi uzgojem voća i povrća je u vrijeme pandemije otvorila malu trgovinu na svojoj farmi i kažu “bilo je sve puno”, međutim primali su i telefonske narudžbe pa su dostavljali (Farma Horvat). U vrijeme “korone” bilo je “nenormalno – praktično, prodao si sve što si donio [na tržnicu]” (Farma Skok). Nastavljaju kako je bila velika panika: “sve su pokupovali, deset kila ovog, deset kila onoga, zaista je bila”. Upravitelj Zadruga Dobrina kaže da su u vrijeme pandemije svi poljoprivrednici imali puno posla, da su i međusobno komunicirali i razmjenjivali proizvode jer je bila velika potražnja. Ovdje vidimo primjer sustava društvene potpore, odnosno važnost društvene solidarnosti i umreženosti tijekom razdoblja krize. Zadruga Dobrina funkcionira na način da otkupljuje proizvode od lokalnih poljoprivrednika, svojih članova, te ih dalje prodaje u svojoj trgovini u Mariboru ili putem interneta. Zadruga Dobrina osnovana je 2011. godine, a zalaže se za razvoj malih poljoprivrednih gospodarstava, pravednu trgovinu hranom, razvoj održive lokalne opskrbe te omogućavanje pristupa lokalnoj, kvalitetnoj hrani za sve stanovnike Slovenije (Zadruga Dobrina [n. d.]). Intenetska trgovina Zadruga Dobrina nije nastala kao rezultat prilagodbe na pandemiju, nego je bila dio projekta putem kojeg je osnovana i sama Zadruga. No u vrijeme pandemije, govori upravitelj Zadruga Dobrina, “promet na web stranici povećao se za 500%”. Nastavlja kako su dva dana nakon službenog proglašenja pandemije mrežnu stranicu morali zatvoriti “jer su ljudi bili u panici, [...], bilo je puno ljudi prestrašeno”. Zaista, pandemija je sličila na predratno stanje i mnogi su osjetili strah da će nestati hrane. Strah i panika od nestašice hrane u vrijeme pandemije bolesti COVID-19 bili su stvarni, no i medijski potencirani. Iz Zadruga Dobrina kažu da se sjećaju gospođe koja je naručila “cijeli kombi voća i povrća”, pa su joj odmah po dostavi narudžbe rekli da to neće dugo opstati, no gospođa je inzistirala te ih uvjeravala da će ona to sve pospremiti:

Na web stranici, ljudi su klikali zbog toga jer su bili u strahu, bojali su se da neće više dobiti nigdje hrane, i u medijima su pokazali prazne police u trgovinama, određeni ljudi su bili u panici i klikali su [...]. Tako da puno tih ljudi sada nisu naše mušterije, ali nešto je novih. (Zadruga Dobrina)

Uvjeti novonastale situacije su, dakle, usko vezani uz digitalizaciju, prisutnost i prodaju putem interneta, pa tako i odgovor poljoprivrednika na pandemiju. Na Farmi Heler u vrijeme pandemije imali su više vremena da se posvete izradi mrežne stranice jer im je prodaja u to doba bila smanjena. Farma Heler se bavi uzgojem krumpira, luka, mrkve, suncokretovog i bučinog ulja te posluje preko distributera pa, kako su restorani bili zatvoreni, nisu imali kome prodavati. Svejedno su svjedočili povećanom fizičkom dolasku pojedinaca na samu farmu kako bi izravno kupili njihove proizvode. Na izradu mrežne stranice su se

odlučili “jer ljudi prije nisu bili naviknuti, odnosno nisu se htjeli naviknuti kupovati preko interneta, no u vrijeme korone su bili primorani” (Farma Heler). No nisu svi poljoprivrednici imali sredstava, kadra ni vremena u tako kratkom roku uspostaviti internetsku prodaju pa su tražili druge načine *online* prisutnosti. Dio poljoprivrednika, u suradnji s organizacijama poput Mariborske razvojne agencije, zavodima kmetijsko-gozdarske zbornice Slovenije i znanstvenoistraživačkim centrima, udružio se i napravio popis svih OPG-ova u široj okolici Maribora koji prodaju na svojim farmama, s popisom proizvoda koje prodaju, pa su “ljudi mogli pogledati, kamo mogu ići po što” (Farma Skok). Popis je postavljen *online* i na taj način dijeljen kako bi građani mogli ciljano doći na farme i kupiti proizvode koje žele. Popis je bio koristan građanima koji su izbjegavali tržnice zbog straha od zaraze koronavirusom i OPG-ovima koji su imali višak proizvoda zbog smanjenog otkupa u vrijeme pandemije. Ova inicijativa predstavlja kolaborativni i solidarni pothvat s obzirom na to da obuhvaća međusobnu suradnju i pomaganje kod farmera, ali i u zajednici.

U skladu s podacima iz studija u drugim zemljama i OPG-ovi u Sloveniji su se morali brzo prilagoditi ograničenijima koje je donijela pandemija bolesti COVID-19 te su u tome uspjeli uvođenjem novih načina prodaje, a važnost društvene potpore te kolaborativnih i solidarnih inicijativa u vrijeme krize nije izostala. Međutim, iako se dio OPG-ova najednom suočio s povećanom potražnjom za lokalnom hranom, to nije bio slučaj kod OPG-ova čija je prodaja većinski ili potpuno usmjerena prema ugostiteljskom sektoru. Tako je ekološka stočarska farma uključena u istraživanje svjedočila izrazito negativnom utjecaju pandemije na njihov rad jer nije bilo otkupa: “Zadruga nisu otkupljivale jer su svi restorani bili zatvoreni, tako da u promet nije išlo ništa, još su i cijene pale” (Farma Pipuš-Žunk).

UTJECAJ RATA U UKRAJINI

U potpuno drugoj situaciji društvo se našlo nakon što je počeo rat u Ukrajini, odnosno nakon što je u veljači 2022. godine Rusija izvršila invaziju na Ukrajinu. Nije bilo preporuka, mjera i zabrana kao u pandemiji, ali su cijene osjetno porasle. Iako slovensko gospodarstvo nije osobito snažno izloženo izravnim učincima ruske agresije na Ukrajinu, zbog ograničenja za proizvodnju i trgovinu koja su ratna zbivanja uzrokovala u opskrbi svjetskog tržišta pojedinim sirovinama, snažno su porasle cijene energenata i drugih sirovina, posebno prehrambenih.⁴ Tržišna reakcija na ratna zbivanja gotovo je trenutno povećala ocjenu prosječne inflacije potrošačkih cijena, a poremećaji koji pridonose visokim i rastućim cijenama energenata i sirovina povećavaju se sa sve dužim trajanjem rata i tržišnih poremećaja koje rat uzrokuje (HNB 2022). Globalno tržište sirovina suočilo se s rizicima

⁴ Prehrambene sirovine koje su najviše pogođene ratom su pšenica, kukuruz te sirovine za proizvodnju ulja (suncokret, uljana repica i dr.). Ukrajina, žitnica Europe, najveći je proizvođač suncokreta te proizvodi trećinu suncokretovog ulja u svijetu, čineći gotovo polovicu globalnog izvoza suncokreta (Foreign Agricultural Service 2022). Šesti je najveći proizvođač i treći najveći izvoznik uljane repice, šesti najveći proizvođač i četvrti najveći izvoznik kukuruza te sedmi najveći proizvođač i peti najveći izvoznik pšenice u svijetu (ibid.).

u pomanjkanju opskrbe i poremećajima u distribuciji i lancima opskrbe i zbog zatvaranja nekih od važnih luka za izvoz. Neki od zaključaka studija o tome kakav utjecaj rat u Ukrajini ima na sigurnost hrane su da bi strukturne komponente nacionalnih programa trebale ponuditi rješenje na lokalnom nivou i utjecati na održivi razvoj poljoprivrede (Leal Filho et al. 2023), kao i da bi se financiranje agroekologije koja se manje oslanja na gnojiva i pesticide, a valorizira lokalno znanje i resurse trebalo povećati kako bi lokalni sustavi hrane postali otporniji za nadolazeće krize (Ben Hassen i El Bilali 2022). Osim porasta cijena navedenih sirovina i izazova u njihovoj distribuciji, rat u Ukrajini potaknuo je rast inflacije koja je prestigla rast plaća.

Svi sugovornici u ovom istraživanju potvrdili su da se osjetilo to da su cijene porasle: “salata je, prije dvije-tri godine, dobivali smo je i za 70-80 centa po kili; tako su farme nudile, a sad je 1,30 eura” (Zadruga Dobrina). Kada govorimo o poskupljenju, najveći problem poljoprivrednika je što su poskupila osnovna sredstva za proizvodnju, obradu i preradu: gnojiva, gorivo za vozila, zaštitna sredstva, ambalaža te artikli koji im služe za preradu njihovih proizvoda, primjerice, šećer za marmeladu (Farma Črni dragulj). Međutim, na pitanje jesu li i oni morali povisiti cijene svojih proizvoda, odgovori su podijeljeni: neki odgovaraju potvrdno, neki da nisu dizali cijene, dok neki jednostavno kažu da se cijena uvijek korigira sukladno tržištu – pitanje je ponude i potražnje.

Konkretnim strategijama otpora utjecajima rata u Ukrajini, odnosno porastu cijena, sugovornici u ovom istraživanju ne pribjegavaju. Iz njihovih odgovora uglavnom se može zaključiti da su nemoćni. No rat u Ukrajini kao prijetnja i uzročnik globalnih nestabilnosti snažno utječe na financijsku stabilnost OPG-ova. Njegovi utjecaji mogu voditi do financijskih gubitaka, kredita i zaduživanja, utjecati na buduća ulaganja i održivost OPG-ova. Zbog takvih nesigurnosti, neki od sugovornika u istraživanju (farme Horvat i Pipuš-Žunk) dodatno se zapošljavaju izvan svog OPG-a kako bi diversificirali primanja te ne bi ovisili samo o poslovanju OPG-a.

KLIMATSKE KRIZE

I utjecaji klimatskih promjena očituju se u ekonomskim čimbenicima koji mogu narušiti stabilnost OPG-ova. Klimatske promjene mogu uzrokovati povećana ulaganja u obranu od vremenskih uvjeta i popravke od njihovih posljedica, one utječu na urod, zdravlje stoke, pojavu bolesti i korova, degradaciju tla i sl. što rezultira smanjenom proizvodnjom i fluktuacijom cijena na tržištu. Posljedično, i sami OPG-ovi ostvaruju manju dobit. Paradoksalno, dok na globalnoj razini proizvodnja hrane ima gotovo najviše utjecaja na klimatske promjene (UN [n. d.]), malim poljoprivrednicima one stvaraju najveći problem. U Sloveniji klimatske promjene označavaju promjene u temperaturi zraka, uzorcima padanja kiše i učestalosti ekstremnih vremenskih nepogoda. Sloveniju pogađaju suše, mraz, tuče, olujni vjetrovi i poplave, uvijek s rizikom uništenja godišnjeg uroda. Prema Strategiji prilagajanja slovenskega kmetijstva in gozdarstva podnebnim spremembam (MKGP 2008), u drugoj

polovici 20. stoljeća temperatura je u Sloveniji narasla za 1° C što je brži rast od svjetskog i europskog prosjeka, a iako promjene u godišnjoj količina padalina nisu statistički značajne, one ipak utječu na smanjenu raspoloživost vode pa su češće i dugotrajnije suše.

Gotovo nostalgično, sugovornici govore kako je prije bilo drukčije:

Neki vjetrovi dolaze, ruše sve. Ne znam. Ovo prije nije bilo, ne. Sad je baš opasno. Koji put zna biti opasno da si vani. Bolje da se makneš negdje i da te neko drvo ne, da te ne... Da, baš. Lete neke stvari, dobiš u glavu. Tuča, ovakva bila u Sloveniji [pokazuje šakom]. I vode je bilo, bila je poplava. Možda ti je ova godina baš izuzetak. Ali pošto svi pričaju, one klimatske promjene... (Farma Horvat)

Dosta su lakše bile vremenske neprilike, rekla bih, rjeđe i više godina zaredom je bilo u redu. Sada, praktično, svake godine neka katastrofa, ne? (Farma Skok)

Vremenskih neprilika je sve više, a s njima se poljoprivrednici najteže nose te izravno ovise o vremenskim uvjetima. Početkom kolovoza 2023. godine svjedočili smo katastrofalnim poplavama u sjeverozapadnoj Sloveniji (Emergency Response Coordination Centre 2023), no poljoprivrednici iz okolice Maribora potvrđuju da su im najveći problem sunce i vrućina, odnosno suša. Protiv suše se bore redovitim zalijevanjem primjerenim količinama vode, no kažu kako su “te visoke temperature ekstremne i biljke su u šoku”:

Poplave se nam odnijele, dva hektara nam je zalilo, bilo je pod vodom. Ostalo je u njivi, odnosno strunulo je u zemlji, ali 2019. smo imali pogubnu godinu, bila je jako, jako velika suša. To smo kopali... Nažalost, mislim, ništa nismo van iskopali. Zemlja se tako stvrdnula po površini, da krumpir nije mogo prodrijeti kroz zemlju i strunuo je. Tako da smo par hektara preorali, pa nanovo posadili. (Farma Heler)

Ovisno o veličini štete, cijene pojedinih proizvoda na tržištu padaju ili rastu sukladno dostupnosti: “suša ili poplava, prejaka kiša, opet tuča, ili je pak previše jabuka, pa ne možeš dobiti cijenu” (Farma Skok). Ako im je uništen urod, nemaju ništa za prodati, a još “treba preživjeti” (Farma Črni dragulj): “ove godine smo pobrali upola manje aronije nego lani, jednu sezonu nam ju je potpuno uništila tuča, bilo smo potpuno bez uroda”. Vrijeme je najveći rizik u poslovanju poljoprivrednika: ako u godini nema uopće uroda, “da novo izraste traje 10 mjeseci, i još trebaš novac za sjeme, i za život” (Zadruga Dobrina). Tako poljoprivrednici koje nakon jedne vremenske katastrofe od koje se još oporavljaju pogodi druga zaglave u krugu dugovanja od kojeg se dugo ne mogu oporaviti, a kamoli još i ostvariti dobit.

Iako vremenske neprilike poljoprivrednici ne mogu predvidjeti, moraju računati s određenim rizicima i na neke načine se prilagoditi ili nositi s mogućim gubicima. S Farma Heler kažu da moraju “kalukilirati, ne znam, na svakih 5 godina, kao da jedne godine uopće nema uroda”. Sugovornici su objašnjavali kako se nose i moraju nositi s lošim vremenom i klimatskim promjenama te su u manjoj mjeri spominjali akcije koje bi trebale doći “odozgo”, poput boljih sustava ranih upozorenja za nevrijeme, boljih uvjeta osiguranja, obrana protiv tuče i slično. Klimatske promjene prisiljavaju poljoprivrednike da promijene svoje prakse kako bi bili ukorak sa sve učestalijim vremenskim neprilikama. Borba protiv nekih vrsta

vremenskih katastrofa iziskuje značajna ulaganja: izvođenje bušotina za navodnjavanje i zalijevanje, podizanje plastenika i staklenika te pokrivanje usjeva protiv tuče:

Ove godine je bio katastrofalni urod, mi smo doma imali 99% tuču, praktično na tim dijelovima gdje nemamo pokriveno nismo imali ništa za brati. Tamo gdje je pokriveno, tamo smo imali, tamo gdje nismo, pa nije bilo gotovo ništa. [...] Pitanje je što ćemo moći uzgojiti, hoćemo li moći sve pokriti ili što će se dogoditi, to ćemo još vidjeti. (Farma Skok)

Primjer adaptivne prakse, odnosno strategije kao odgovor na mijenjanje klimatskih uvjeta je prelazak na uzgoj drugih kultura. S Farme Skok kažu da su nakon 2016. godine, kada ih je pogodio prvi jaki mraz, počeli uzgajati i povrće, a dotad su uzgajali samo voće: "Zato jer jednostavno si morao pronaći alternativu, da bi preživio; jer mraz je bio tako jak da 2016. praktično voća nije bilo." Iako se trude prodati sve svoje voće i povrće svježije, jedan način nošenja s vremenskim neprilikama je i prerada voća i povrća:

Imamo registriranu i preradu, tako da neke proizvode prerađujemo, odnosno kada je loše vrijeme, pa dođe do nekih oštećenja ili nečeg na jagodama, pa napravimo marmelade i sokove. Ali po potrebi, ako je loše vrijeme, onda se to radi, jer ako jagoda nije lijepa, preradiš je. (Farma Skok)

S ovakvim je praksama usko povezano i pitanje viška proizvoda i zbrinjavanja otpada. Svi sugovornici u istraživanju potvrdili su da otpada nemaju te da se još nije dogodilo da imaju višak proizvoda koji moraju uništiti ili na neki način zbrinuti. Od viška proizvoda rade sok, ocat, upotrebljavaju ga kao hranu za domaće životinje i slično, "ili se trudimo da prodamo [...], sjedneš u auto pa od vrata do vrata, nudiš, pa prodaš" (Farma Skok).

Klimatske promjene značajno utječu na rad i stabilnost OPG-ova, prisiljavajući ih na prilagodbu i nova ulaganja u opremu i strategije kako bi smanjili rizik od vremenskih nepogoda. One ugrožavaju njihovu ekonomsku stabilnost, onemogućuju im planiranje u poslovanju te ih prisiljavaju na stalnu prilagodbu u težnji za dugoročnom održivošću.

BIROKRATSKI IZAZOVI

Iz istraživanja je isplivao još jedan izazov s kojim se mali poljoprivrednici bore. Radi se o preopterećenosti birokracijom s kojom se poljoprivrednici svakodnevno suočavaju. Iako je njihova uloga u osiguravanju prehrambene sigurnosti i suvereniteta velika, OPG-ovi su potkapacitirani u smislu administrativnih zahtjeva. U razgovorima se osjetila velika frustracija prema zahtjevima ministarstava, zavoda i agencija. Osim toga, za poljoprivrednike su dostupni natječaji za (su)financiranje djelatnosti, nabavu strojeva i drugog, što od državnih što od europskih sredstava, no poljoprivrednici zamjeraju što su procesi prijave i provedbe komplicirani.

Nemam velikih od njih [od države], nemam nekih, ne znam, očekivanja. Ja znam da sam ovisna sama o sebi. Znam samo to da otežavaju uvjete, to je istina. Uvjete prerade, pa s

tom papirologijom, da je to problem. [...] Administrativno je toliko prepreka, ti natječaji su toliko komplicirani. [...] Neke natječaje koje sam gledala, na njima najviše novaca dobivaju velike državne tvrtke. Za male poljoprivrednike ostanu sitnice. A ni to ne dobiju jer uvijek nešto fali u prijavi. [...] To je takva glupost, mislim, totalna glupost. (Farma Črni dragulj)

U razgovorima se često spominjalo upravo natjecanje s velikim proizvođačima. Mali poljoprivrednici smatraju da su natječaji namijenjeni velikim poduzećima i da oni kao mali nemaju mogućnost dobivanja sredstava jer su uvjeti za male i velike jednaki: “male farme se mogu prijaviti, ali se ni ne prijavljuju” (Zadruga Dobrina). Općeniti stav je da su veliki proizvođači povlašteni, imaju sve i dobiju još više te da je problem ako si mali: “ako si veliki poljoprivrednik imaš sve, nafte, sve možeš bez dugovanja” (Farma Pipuš-Žunk). Mnogi OPG-ovi, što se birokracije tiče, ne mogu držati korak s tim zahtjevima.

Tu trpimo. Sve ostalo se da. [...] Prije nije bilo toga da si za sve trebao papir, svaki dan pisati, toga prije nije bilo. [...] Za sve to potrebno je vrijeme i puno posla. Tako da, nije to, nije to jednostavno. [...] Oni meni mogu reći da nije problem, mladi imaju pametne telefone pa se sve to napravi. Da, ali nemamo signala. Mi smo na valovitom predjelu i kod nas nema signala. (Farma Skok)

S jedne strane, nemaju dovoljno znanja, kadra ni resursa da se tome mogu posvetiti, a s druge strane percipiraju svoj rad kao način života i naviknuti su na cjelodnevni rad gotovo isključivo u polju: “I tu moraš znati da to nije posao od 8 sati” (Farma Skok). Mladi koji su sudjelovali u istraživanju drukčijeg su mišljenja. Ne vide toliko problem u birokraciji jer, kažu, naučeni su na to i spretniji s računalom, dapače zalažu se za nove tehnologije kako bi se skratilo radno vrijeme na samoj farmi:

Moj pogled je takav da, tako kako se nekada radilo, to po cijele dane... Treba napraviti neke nove mehanizacije, nove strojeve, da to sve napravimo u nekom normalnom vremenu, jer čini mi se, tako i kod mog oca, oni su naučeni po cijele dane raditi. [...] Ali s tehnologijom, i ako će još država pomagati... (Farma Heler)

Frustracija prema birokraciji i zahtjevnim procedurama za prijavu na natječaje za (su) financiranje prisutna je među malim poljoprivrednicima jer im je teško konkurirati velikim proizvođačima koji imaju više resursa. Po mišljenju sudionika u istraživanju, natječaji su prilagođeni većim tvrtkama te su OPG-ovi stavljeni u nepovoljan položaj. Iako mlađe generacije poljoprivrednika pokazuju otvorenost prema tehnologiji i novim načinima rada, opća birokratska opterećenost ostaje značajan izazov za OPG-ove i zahtijeva promjene koje bi olakšale pristup sredstvima i potporama potrebnima za njihov opstanak i razvoj.

PREVELIKA POTRAŽNJA KAO PROBLEM

Sugovornici u istraživanju smatraju da krize pridonose osviještenosti građana o lokalnoj hrani: “svaka takva kriza nauči nas koliko smo ranjivi” (Zadruga Dobrina), “svaka katastrofa ljude malo osvijesti, ali ih svejedno još uvijek premalo osvještava” (Farma Skok). Pande-

mija bolesti COVID-19 primorala je građane na boravak u kući, a time, u određenoj mjeri, i na pripremanje obroka kod kuće, iako su gotovi obroci iz restorana i dalje bili dostupni narudžbom putem interneta. Međutim, djelomično i zbog viška slobodnog vremena, ljudi su počeli davati prednost lokalnim i domaćim proizvodima te više vremena posvećivati kuhanju. Sugovornici ističu da su “ljudi u koroni počeli kupovati domaće” (Farma Horvat) te da su tada “počeli osvještavati što je domaća hrana” (Farma Skok). Kako im je u vrijeme pandemije porasla prodaja, nakon vraćanja “života u normalu” s Farme Skok kažu da im je ostao “određeni postotak ljudi koji je tada dolazio”. I Farma Horvat u “koroni” je bilo ekonomski bolje, otvaranjem trgovine na svojoj farmi i dostavom proizvoda prodaja im je porasla pa, kucajući o drvo, kažu, “zadržalo se” i nakon što je pandemija završila.

Upravitelj Zadruga Dobrina ističe kako je najveći problem u proizvodnji lokalne hrane sve veća potražnja za njom. “Svi” žele lokalno i “poljoprivrednici prodaju sve što imaju; i mi znamo da će se sve prodati; jer je premalo”, nastavlja kako je možda u godinama 2012.–2014. postojao problem viška proizvoda, ali da sada ne ostaje više ništa (Zadruga Dobrina). Potrošači danas sve više postaju svjesni svojih odluka u vezi s hranom i sve više njih želi imati aktivnu ulogu u procesu donošenja odluka u vezi onoga što konzumiraju. Sve više ljudi bira hranu čija proizvodnja najmanje utječe na okoliš, a najbolje na zdravlje. Sve više ljudi zahtijeva transparentnost kroz cijeli lanac opskrbe. Razlog zašto ljudi žele kupovati lokalno, po mišljenju upravitelja Zadruga Dobrina, jest da ljudi sve više osvještavaju da je lokalno bolje, zdravije i sigurnije te žele poduprijeti lokalne proizvođače. Dodaje da je lokalna hrana danas standard: “kako je Mercedes u autima, tako je lokalna hrana u kući”. Drugi kažu da je razlog zašto ljudi žele kupovati lokalno to da je bolji okus, ali i “bolji je osjećaj kada znaš da je domaće, da je tu uzgojeno” (Farma Horvat). Za razliku od prije desetljeća i više kad su potrošači bili oduševljavani egzotičnim proizvodima iz cijelog svijeta, danas, kažu, “traže lokalno, traže domaće” (Farma Črni dragulj):

Možda su potrošači malo više osviješteni, možda uistinu traže što kraće lance opskrbe do svojeg doma, možda je im to sada važnije. [...] Meni se čini da moji kupci vjeruju meni. (Farma Črni dragulj)

Slično, i drugi kažu da su potpora i povjerenje među glavnim razlozima zašto kupci biraju kupovinu od OPG-ova:

Te redovite mušterije koje jesu, doslovno se boje, kako bih rekla, za nas, za farmu, da bi se ugasila, jer jednostavno ti vjeruju i znaju da će kod tebe dobiti to, i to zaista uzgojeno u toj zemlji. I to ti da neku volju, neku vjeru, za ići naprijed. Istina, ponekad je zaista teško, jer jednostavno vrijeme te zafrkava, mogao bi ići naprijed s tehnologijom, mogao bi ići naprijed s obnovom, nemaš novaca, jer nema prihoda, ako svaku godinu imaš neku prirodnu katastrofu. [...] Prodajemo doma i, moram reći, ja sam zadovoljna, iz godine u godinu, moram reći, polako rastemo i jako puno doma prodamo. Tamo je izravan doticaj s mušterijom. Možeš im pokazati gdje je to izraslo, možeš se s njima porazgovarati, oni ti mogu vjerovati, jer vide da je to tamo odrezano, da je to tamo izraslo. I to je to što mislim da ljudi najviše cijene, da vide da je to kod tebe izraslo, a ne da si to negdje kupio pa prodaješ. I mi se toga doma držimo. (Farma Skok)

Upravo je lokalna hrana u središtu koncepta prehrambenog suvereniteta. Potrošači danas sve više prepoznaju prednosti lokalne hrane u pogledu okusa, kvalitete, zdravlja i održivosti, a taj trend podržava prehrambeni suverenitet jer potiče osnaživanje lokalnih poljoprivrednika i jačanje lokalnih ekonomija. Pandemija koronavirusa dodatno je osviještala važnost pristupa lokalnoj hrani, pokazavši kako skraćeni lanci opskrbe mogu pružiti sigurnost i stabilnost u kriznim situacijama. Međutim, ostvarenje prehrambenog suvereniteta suočava se s izazovima, poput cijene domaćih proizvoda i ograničenih financijskih mogućnosti potrošača. Iako su jedni uvjereni da je s tom osviještenošću posljedično došla i spremnost da ljudi plate više za domaću hranu (Farma Heler), drugi smatraju da ljudi, općenito govoreći, nemaju dovoljno novca da si priušte zdravu hranu: “potrebno je ljudima dati normalne plaće da si mogu zdravu hranu kupiti” (Farma Skok). Rastuća potražnja za lokalnom hranom i podrška lokalnim poljoprivrednicima svakako mogu biti ključne za jačanje prehrambenog suvereniteta u zajednici.

NAUČENE LEKCIJE I PERCEPCIJE BUDUĆNOSTI

Poljoprivrednici doživljavaju budućnost kao izazovnu i nesigurnu zbog utjecaja kriza poput pandemije bolesti COVID-19, rata u Ukrajini i klimatskih promjena. Izuzev OPG-a koji posluje isključivo putem otkupa za ugostiteljski sektor, OPG-ovi u Sloveniji su tijekom pandemije pokazali prilagodljivost, povećavši prisutnost na internetu i prilagodivši se novim pravilima. Pozitivna percepcija zajednice očitovala se u rastućoj potražnji za lokalnim proizvodima. Pogled OPG-ova prema povećanoj potražnji za lokalnom hranom, odnosno premaloj proizvodnji da bi udovoljili zahtjevima tržišta, ide u dva smjera: podrška lokalnih potrošača ulijeva im nadu i daje im svrhu, dok istovremeno pokazuju zabrinutost. Ekonomski pritisci, poput inflacije i rastućih troškova, dodatno otežavaju poslovanje i njihova zabrinutost je izraženija. Klimatske promjene predstavljaju poseban izazov jer ekstremne vremenske pojave poput suša i poplava ugrožavaju urod. Poljoprivrednici predviđaju potrebu za daljnjim ulaganjima u mjere prilagodbe, ali su svjesni da to može biti nedovoljno za sprječavanje gubitaka.

Ja mislim da je [budućnost] dobra, ako nas ne bude previše zafrkavalo vrijeme. Ja mislim da je najveći problem vrijeme: tuče, poplave, odnosno vrućina.[...] Ja mislim da je budućnost u hrani, da ima puno prilika. (Farma Horvat)

Drugi sudionik u istraživanju naglašava važnost ekoloških praksi i veće vrijednosti hrane što je pogled na budućnost koji se temelji na ekološkim vrijednostima i poštovanju prema lokalno proizvedenoj hrani:

Ja mislim da je mogućnosti uvijek više, budućnost po meni će ići u ekološkom smjeru. Još da se počne hrana malo više cijeniti, ja mislim da nas čeka svijetla budućnost. (Farma Heler)

Perspektiva poljoprivrednika je oprezna jer im birokratske prepreke i konkurencija velikih poduzeća dodatno otežavaju uvjete. Farma Skok potvrđuje da je budućnost malih farmi u Sloveniji dobra, isključivo i samo ako se smanji birokracija, i nastavlja:

Isto tako, zato što je toliko birokracije, gube se te male farme, jer to jednostavno ne mogu raditi. I s time se gubi naša kultura, naši običaji i sve to, jer velike farme tako ne rade. Svi ti običaji se čuvaju na malim i srednjim farmama. (Farma Skok)

Budućnost OPG-ova u Sloveniji neraskidivo je vezana uz mlade generacije koje su “aktivnije i prilagodljivije” (Zadruga Dobrina) kao što je već pokazano u kontekstu birokratskih izazova u ovom radu (mladi su spretniji, prihvaćaju nove tehnologije, zalažu se za nove modele rada). Iako neki od sudionika smatraju da je usmena predaja kao preporuka dovoljna, drugi su svjesni da je prisutnost na internetu neizbježna i nužna, ali da bez mladih ne mogu to ostvariti:

S internetom imam malo problema, to priznajem. Nedostaje mi mlada snaga. Sad se stvarno dogovaramo da ćemo do nove godine napraviti jednu mrežnu stranicu. Zakasnili smo, i ako si mali poljoprivrednik, moraš biti negdje na internetu. (Farma Črni dragulj)

Jedinstveno mišljenje proizašlo iz ovog istraživanja što se tiče mladih generacija jest da je vrlo teško mladoj osobi početi baviti se poljoprivredom, osim ako nije naslijedila kuću, strojeve, obradive površine te uspostavljen i “uhodan” OPG: “ako imaš doma, ako tvoji roditelji imaju farmu, da, a ako bi sad, ako bi htio otvoriti svoju farmu, teško, teško; gdje kupiti zemlju, gdje kupiti kuću i sve, mašineriju, teško, teško” (Farma Horvat).

Oni koji imaju dobre uvjete, oni koji imaju već sve, da... Roditelji su već sve napravili, uspostavili, mladi samo dovršavaju i razvijaju neke novitete. Takvih mladih poznajem mnogo. Koji su preuzeli farme i idu s poslom naprijed. S druge strane, imamo mlade koji bi željeli biti farmeri, ali nemaju nikakvih uvjeta, moraju kupiti zemlju, pa tek otud početi. Takvi jako teško. Imaju ogromnu volju, ali nije to tako jednostavno. Mene jako veseli kada vidim mlade ljude koji se počinju baviti poljoprivredom. Ne znam, možda su svjesni da treba proizvoditi hranu lokalno, da je to budućnost, treba imati svoje sjeme, treba nekakav lokalni integritet držati. (Farma Črni dragulj)

Stavovi oko uloge države u opstanku OPG-ova su podijeljeni: neki ne očekuju ništa (Farma Črni dragulj), neki zahtijevaju olakšavanje birokracije (Farma Skok), a neki polažu nade u to da će država pomagati (Farma Heler). Slovenija je 2023. godine u Strateškom načrtu skupne kmetijske politike 2023.–2027. predvidjela generacijsku obnovu u poljoprivredi i niz mjera koje bi mladom poljoprivredniku trebale olakšati ulazak u taj sektor (MKGP 2023) s obzirom na to da su identificirali potrebu za usvajanjem novih tehnologija, restrukturiranjem, razvojem, suradnjom sa znanstvenim institucijama kao nužnim za očuvanje farmi i garantiranje dovoljne ponude kvalitetne i lokalno uzgojene hrane, i tek treba vidjeti kako će se ta politika provoditi u praksi.

ZAKLJUČAK

Iskustva OPG-ova u Sloveniji tijekom kriznih razdoblja ukazuju na njihovu sposobnost prilagodbe kroz različite pristupe, ovisno o restrikcijama, mjerama i drugim uvjetima,

vremenskim prilikama, financijskim sredstvima i drugim resursima, kao i o kreativnosti i domišljatosti. Te su prilagodbe rezultirale praksama koje označavaju otpornosti i razvijanje strategija kako bi se mali poljoprivrednici suočili s novonastalim okolnostima i osigurali kontinuitet poslovanja.

U pandemiji bolesti COVID-19 prilagodbe uključuju brze reakcije i diversifikaciju prodajnih kanala u skladu s ograničenjima i mjerama uvedenim radi suzbijanja širenja i zaraze koronavirusom. Većina sugovornika u istraživanju govori o povećanoj potražnji za lokalnim proizvodima tijekom pandemije, a to se razdoblje pokazalo i sredstvom za promjenu nekih stavova i ponašanja potrošača, potičući veću osviještenost o vrijednosti kratkih lanaca opskrbe, važnosti podrške malim i lokalnim proizvođačima te promjenu navika, u vidu internetske kupovine. Iako krize predstavljaju prijetnju, za neke su i mogućnost razvijanja novih načina djelovanja, stvaranja, poslovanja i razmišljanja. Društveni resursi pokazali su se iznimno važnima za vrijeme pandemije, ponajviše kroz suradnju između poljoprivrednika, organizacija i građana te uzajamnu solidarnost i povjerenje. Rat u Ukrajini koji je uzrokovao porast cijena i klimatski rizici koji ugrožavaju poljoprivredne aktivnosti prijete ekonomskoj stabilnosti OPG-ova. Kako bi odgovorili na te prijetnje, poljoprivrednici ulažu u mjere zaštite od vremenskih nepogoda i pripremaju se za gubitke. Diversifikacija proizvodnje, koja uključuje prelazak na uzgoj drugih kultura ili preradu viška ili oštećenih proizvoda, predstavlja još jedan pristup prilagodbi klimatskim promjenama koje su sve nepredvidljivije. Premda je nemoguće unaprijed predvidjeti sve aspekte kriza, iskustva iz prošlih kriznih situacija i pogoršanje klimatskih uvjeta potaknuli su poljoprivrednike da uzmu u obzir potencijalne rizike koje donose društveni i okolišni čimbenici. Stoga je njihova zabrinutost opravdana, jer očuvanje poslovanja OPG-a ima izravan utjecaj na preživljavanje obitelji. Zbog takvih nesigurnosti, pojedini članovi OPG-ova odlučuju se na dodatna zaposlenja u stabilnijim sektorima. Birokratski izazovi predstavljaju dodatno opterećenje za poljoprivrednike, otežavajući im pristup potrebnim resursima i podršci za razvoj.

Positivne promjene u percepciji građana o lokalnim proizvodima jačaju koncept prehrambenog suvereniteta te idu u korist OPG-ovima jer im omogućavaju stabilniju prodaju i podršku zajednice, no istovremeno predstavljaju izazov zbog ograničenih kapaciteta proizvodnje. Dodatno, ograničene financijske mogućnosti potrošača ukazuju na potrebu za rješavanjem socioekonomskih prepreka. Mali poljoprivrednici nas pozivaju da kupujemo domaće i lokalno umjesto procesuiranog i uvoznog: ne samo da dobijemo zdravu hranu kojoj znamo podrijetlo nego da istovremeno pružimo potporu lokalnim poljoprivrednicima. Time se podržava lokalna ekonomija, jača održivost i osigurava otpornost zajednice u budućim krizama. I upravo su ljudi u središtu prehrambenog suvereniteta kao humanističkog pristupa prehrambenom sustavu: oni kojima je hrana namijenjena, i oni koji je proizvode.

Iako se slovenski poljoprivrednici suočavaju s brojnim izazovima, izražavaju određenu dozu optimizma prema budućnosti. Smatraju da postoje mnoge mogućnosti, no ipak su zabrinuti zbog sve učestalijih vremenskih nepogoda. Također ističu potrebu da opća populacija počne još i više cijeniti lokalnu hranu i proizvodnju, no da se ujedno smanje izazovi

i prepreke na koje ljudski čimbenik može utjecati, poput olakšavanja administrativnog tereta. Mlade generacije predstavljaju nadu za daljnji razvoj OPG-ova u Sloveniji. Međutim, mladi bez naslijeđenog OPG-a suočavaju se s velikim financijskim preprekama prilikom pokretanja vlastitih poljoprivrednih poslova, a kako bi ušli u taj izrazito rizičan sektor.

LITERATURA I IZVORI

- Ballesteros, Jennifer i Carolina Isaza. 2021. "Adaptation Measures to Climate Change as Perceived by Smallholder Farmers in the Andes". *Journal of Ethnobiology* 41/3: 428–446. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-41.3.428>
- Ben Hassen, Tarek i Hamid El Bilali. 2022. "Impacts of the Russia-Ukraine War on Global Food Security. Towards More Sustainable and Resilient Food Systems?". *Foods* 11/15: 2301. <https://doi.org/10.3390/foods11152301>
- Blažková, Ivana, Veronika Svatošová, Gabriela Chmelíková, Vojtěch Tamáš, Eliška Svobodová, Libor Grega, Simona Miškolci, Jakub Piecuch, Apolka Ujj, Daniela Hupková, Jacek Puchała, István Bazsik, Paulina Jancsovszka, Kinga Nagyné Pércsi i Ludmila Dobošová. 2023. "The Effects of COVID-19 Crisis on Small Family Farms. Empirical Evidence from Visegrad Countries". *Agricultural Economics. Czech* 69/9: 366–374. <https://doi.org/10.17221/217/2023-AGRICECON>
- Bokan, Nataša i Marta Menardi. 2022. "Otpornost u vrijeme pandemije. Primjer OPG-a". *Socijalna ekologija* 31/2: 147–169. <https://doi.org/10.17234/SocEkol.31.2.1>
- Bokan, Nataša, Olga Orlič i Petar Bagarić. 2023. "Farmers of Tomorrow. The Transformative Strength of Short Food Supply Chains". *Socijalna ekologija* 32/1: 3–27. <https://doi.org/10.17234/SocEkol.32.1.1>
- Cappelli, Alessio i Enrico Cini. 2020. "Will the COVID-19 Pandemic Make Us Reconsider the Relevance of Short Food Supply Chains and Local Productions?". *Trends in Food Science and Technology* 99: 566–567. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2020.03.041>
- Cullen, Maximo Torero. 2020. *COVID-19 and the Risk to Food Supply Chains. How to Respond?* Rome: FAO.
- Čop, Tajana, Nikolina Antolić i Mario Njavro. 2021. "Mišljenje povrčara Grada Zagreba o prodaji povrća u vrijeme pandemije COVID-19". *Agroekonomia Croatica* 11/1: 11–18.
- Državna uprava. 2020a. "Dovoljena prodaja živil, kmetijskih pridelkov in repromateriala ter izvajanje veterinarskih storitev". Dostupno na: <https://www.gov.si/novice/2020-03-15-dovoljena-prodaja-zivil-kmetijskih-pridelkov-in-repromateriala-ter-izvajanje-veterinarskih-storitev/> (pristup 8. 1. 2024.).
- Državna uprava. 2020b. "Živilsko predelovalna industrija, v teh razmerah, strateškega pomena za državo". Dostupno na: <https://www.gov.si/novice/2020-03-19-zivilsko-predelovalna-industrija-v-teh-razmerah-strateskega-pomena-za-drzavo/> (pristup 8. 1. 2024.).
- Emergency Response Coordination Centre. 2023. "ECHO Daily Map of 07 August 2023". Dostupno na: <https://ercportal.jrc.ec.europa.eu/ECHO-Products/Maps#/maps/4588> (pristup 19. 2. 2023.).
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations). 2020. "Adjusting Business Models to Sustain Agri-food Enterprises during COVID-19". Rome.
- Foreign Agricultural Service. 2022. "Ukraine Agricultural Production and Trade". Dostupno na: <https://fas.usda.gov/sites/default/files/2022-04/Ukraine-Factsheet-April2022.pdf> (pristup 8. 5. 2024.).
- Ginanneschi, Marco. 2020. "The Future of Food after COVID-19 through the Lens of Anthropology". *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development* 9/4: 157–159. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2020.094.027>

- Gulin Zrnić, Valentina i Saša Poljak Istenič. 2022. "Etnologija i kulturna antropologija budućnosti. Koncepti za istraživanje nečega što (još) ne postoji". *Narodna umjetnost* 59/1: 137–162. <https://doi.org/10.15176/vol59no109>
- Harvey, David. 2014. *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. London: Profile Books.
- Heller, Charles et al. 2016. "Crisis". U *New Keywords Collective "Europe" / Crisis. New Keywords of "the Crisis" in and of "Europe"*. Near Futures Online 1 "Europe at a Crossroads". Dostupno na: https://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_12.pdf (pristup 5. 2. 2024.).
- HNB (Hrvatska narodna banka). 2022. "Utjecaj rata u Ukrajini na inflaciju potrošačkih cijena". Dostupno na: https://www.hnb.hr/javnost-rada/rat-u-ukrajini/html/-/asset_publisher/lwOTLx5fWZDC/content/utjecaj-rata-u-ukrajini-na-inflaciju-potrosackih-cijena (pristup 9. 2. 2024.).
- Kovács, Éva Katalin. 2020. "The Situation and Prospects of Family Farms with Special Attention to Generational Turnover in Karcag". *SEA. Practical Application of Science* 8/23: 149–162.
- Krasznai Kovács, Eszter, Agata Bachórz, Natasha Bernstein Bunzl, Diana Mincyte, Fabio Parasecoli, Simone Piras i Mihai Varga. 2022. "The War in Ukraine and Food Security in Eastern Europe". *Gastronomica* 22/3: 1–7. <https://doi.org/10.1525/gfc.2022.22.3.1>
- Leal Filho, Walter, Mariia Fedoruk, João Henrique Paulino Pires Eustachio, Jelena Barbir, Tetiana Lisovska, Alexandros Lingos i Caterina Baars. 2023. "How the War in Ukraine Affects Food Security". *Foods* 12/21: 3996. <https://doi.org/10.3390/foods12213996>
- Maievska, Nataliia. 2022. "Agro-food Chains Transformation in the Context of War in Ukraine". *Market Infrastructure* 69: 91–98.
- Maiwashe Tagwi, Aluwani i Khensani Nicolene Khoza. 2024. "Socioeconomic Determinants of Modern Climate Change Adaptation of Small-scale Vegetable Farmers in Bohlabela District, Mpumalanga Province". *Frontiers in Climate* 5: 1039915. <https://doi.org/10.3389/fclim.2023.1039915>
- MKGP (Ministarstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije). 2008. "Strategija prilaganja slovenskega kmetijstva in gozdarstva podnebnim spremembam". Dostupno na: <https://www.gov.si teme/prilaganjanje-podnebnim-spremembam-v-kmetijstvu/> (pristup 16. 10. 2024.).
- MKGP (Ministarstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije). 2023. "Strateški načrt skupne kmetijske politike 2023.–2027.". Dostupno na: <https://skp.si/wp-content/uploads/2023/10/Strateski-nacr-2023-2027-2.-sprememba-1.pdf> (pristup 3. 6. 2024.).
- Núñez-Rodríguez, José de Jesús i Carlos Alberto Zuniga-González. 2024. "Resilience and Lessons Learned in Colombian Family Farming during the COVID-19 Pandemic". *Tropical and Subtropical Agroecosystems* 27/3: 93. <https://doi.org/10.56369/tsaes.5573>
- Nyeleni deklaracija*. 2007. Selingue, Mali. Dostupno na: <https://nyeleni.org/IMG/pdf/DeclNyeleni-en.pdf> (pristup 5. 2. 2024.).
- Orlić, Olga. 2019. *Antropologija solidarnosti u Hrvatskoj. Poljoprivreda potpomognuta zajednicom. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.*
- Plana-Farran, Manel i José Luis Gallizo. 2021. "The Survival of Family Farms. Socioemotional Wealth (SEW) and Factors Affecting Intention to Continue the Business". *Agriculture* 11/6: 520. <https://doi.org/10.3390/agriculture11060520>
- Prince, Samuel Henry. 1920. *Catastrophe and Social Change Based Upon a Sociological Study of the Halifax Disaster*. Doktorska disertacija. New York: Faculty of Political Science, Columbia University. Dostupno na: <https://www.gutenberg.org/files/37580/37580-h/37580-h.htm> (pristup 13. 12. 2023.).
- Ritzel, Christian, Gabriele Mack, Marco Portmann, Katja Heitkämper i Nadja El Benni. 2020. "Empirical Evidence on Factors Influencing Farmers' Administrative Burden. A Structural Equation Modeling Approach". *PLoS ONE* 15/10: e0241075. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0241075>

- Roitman, Janet. 2014. *Anti-crisis*. Durham, London: Duke University Press.
- Slovenske novice. 2020. "Koronavirus na tržnici. K branjevkam eden po eden". Dostupno na: <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/koronavirus-na-trznici-k-branjevkam-eden-po-eden-fo-to/> (pristup 8. 1. 2024.).
- Šimleša, Dražen. 2019. *Studija. Mladi poljoprivrednici i prehrambeni suverenitet*. Erasmus+ Project Growing Growers, br. 2018-2-RS01-KA205-000464. Dostupno na: <https://www.zmag.hr/media/downloads/Studija%20GG%20final.pdf> (pristup 8. 2. 2024.).
- Ujj, Apolka, Kinga Nagyné Pércsi, István Bazsik, Annamária Harkányi i Paulina Jancsovcska. 2023. "COVID Crisis Experiences of Hungarian Small Family Farms Engaged in Multifunctional Agriculture". *European Countryside* 15/4: 465–493. <https://doi.org/10.2478/euco-2023-0025>
- UN. [n. d.] "Causes of Climate Change". Dostupno na: <https://www.un.org/en/climatechange/science/causes-effects-climate-change> (pristup 3. 6. 2024.).
- Visacovsky, Sergio Eduardo. 2017. "When Time Freezes. Socio-anthropological Research on Social Crises". *Iberoamericana. Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies* 46/1: 6–16. <https://doi.org/10.16993/iberoamericana.103>
- Vukić, Jana, et al. 2020. "Digitalizacijom prodaje poljoprivrednih proizvoda prema otpornosti lokalnih zajednica na krizne situacije". *Agroeconomia Croatica* 10/1: 96–105.
- White, Benjamin. 2012. "Agriculture and the Generation Problem. Rural Youth, Employment and the Future of Farming". *IDS Bulletin* 43/6: 9–19. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2012.00375.x>
- Zadruga Dobrina. [n. d.] "O Zadruzi". Dostupno na: <https://www.zadruga-dobrina.si/o-zadruzi/> (pristup 8. 2. 2024.).

FAMILY-OWNED FARMS IN SLOVENIA AND GLOBAL INSECURITIES: CHALLENGES AND POSSIBILITIES

The research examines the challenges faced by small family-owned farms in Slovenia within the context of global uncertainties, as well as the opportunities presented by the movement to strengthen food sovereignty. Due to health, economic, and social crises, as well as increasingly frequent extreme weather events, small food producers are grappling with heightened risks, insecurity, and an uncertain future. The research was conducted using a qualitative approach, with the data collected through semi-structured interviews with the owners or members of family farms in Slovenia. The study analyzes the multiple impacts of instability and insecurity on small farms, focusing on the experiences, practices, and attitudes of small food producers, as well as their responses to changing social, economic, and climatic conditions. The research also explores the implications of these challenges on the future of small family farms in Slovenia, along with their expectations and anticipations. This work offers insights into the transformation of reality and into the perceptions of the future of family farms in Slovenia under the influence of current issues and challenges.

Keywords: crisis, global insecurity, small family-owned farms, future, food sovereignty